

Είδος: Εφημερίδα / Ένθετο

Ημερομηνία: Κυριακή, 21-08-2011

Σελίδα: 7

Μέγεθος: 1099 cm ²

Μέση κυκλοφορία: 21990

Επικοινωνία εντύπου: (210) 4808000

Λέξη κλειδί: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

: ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΒΙΒΛΙΟ

Το καλό και το κακό απέναντι

Ο Ρομπέρτο Σαβιάνο επιμένει στην αποκάλυψη του κόσμου του εγκλήματος

ΡΟΜΠΕΡΤΟ ΣΑΒΙΑΝΟ
Η ομορφιά και η κόλαση
 μτφρ: Μαρία Οικονομίδου
 εκδ. **Πατάκη** - σελ. 334

Τον **ΚΩΣΤΑ ΚΑΡΑΚΑΤΙΑ**

Οι διωξείς των κριτικών διανοουμένων από τα κάθε είδους ανελεύθερα καθεστώτα, αλλά και από οργανωμένα ιδεολογικά, θρησκευτικά, οικονομικά και εγκληματικά σύνολα είναι δυστυχώς, ακόμα και στους σύγχρονους καιρούς μας, αρκετά συντηρημένο φαινόμενο. Στην τωρινή δε εποχή της παγκοσμιοποίησης, οι διώξεις επεκτείνονται και πέρα από τα όρια της κρατικής κυριαρχίας των διάφορων καθεστώτων και τους τόπους δράσης των ποικίλων ομαδώσεων και ασκούνται σε υπερεθνικό επίπεδο.

Εδώ και μερικά χρόνια μάλιστα, στο εσωτερικό της ίδιας της Δύσης, στο κέντρο της Ευρώπης, εξεδόθη ένας «φεφάς» που υιοθέτη μ' αυτόν του Χορμηνί εναντίον του Σαλμάν Ρουσντί και προστάζει την εξόντωση ενός άλλου συγγραφέα. Πρόκειται για τον Ιταλό συγγραφέα Ρομπέρτο Σαβιάνο και την απειλή κατά της ζωής του από την Κομόρα, την εγκληματική οργάνωση της Νάπολης. Ο Σαβιάνο, που γεννήθηκε το 1979 στη Νάπολη, το 2006 εξέδωσε το βιβλίο του «Γόμορρα» στο οποίο αποκάλυπτε και ανάγει τις εγκληματικές πρακτικές και τους μηχανισμούς της Κομόρα. Η μεγάλη επιτυχία που γνώρισε το βιβλίο και η επιμονή του Σαβιάνο στην καταγγελία του συστήματος της Κομόρα και ονομαστικά πολλών ηγετικών της στελεχών επέφερε την αντίδραση του οργανωμένου εγκλήματος και τις έντονες και πραγματικές απειλές κατά της ζωής του. Ο Σαβιάνο τέθηκε υπό την προστασία της ιταλικής Αστυνομίας και δέχθηκε τη συμπαράσταση πολλών και γνωστών διανοουμένων. Από τότε ζει σε ένα καθεστώς ιδιότυπου εγκλεισμού, αλλάζει συνεχώς τόπους διαμονής, μένει συχνά σε ξενοδοχεία και πάντα συνοδεύεται από την Αστυνομία.

Παρά τη δραματική τροπή που πήρε η ζωή του, ο Σαβιάνο δεν σταμάτησε ποτέ να γράφει και να δημοσιεύει με παρρησία τις απόψεις του. Το 2009 κυκλοφόρησε το βιβλίο «Το αντίθετο του θανάτου» με δύο αφηγήματα που πραγματεύονται τις επιπτώσεις στους νέους ανθρώπους της ασφυκτικής κυριαρχίας της μαφίας στη νότιο Ιταλία.

Εξακολούθησε δε να συνεργάζεται με τις εφημερίδες «La Repubblica» και «Il manifesto» και το περιοδικό «L' espresso», να συμμετέχει σε εκδηλώσεις και συζητήσεις, να παρουσιάζει και να προλογίζει βιβλία.

Συλλογή κειμένων

Το 2010 εξέδωσε ένα ακόμα βιβλίο με τον τίτλο «Η ομορφιά και η κόλαση» με δημοσιευμένα και αδημοσίευτα

Χαρακτηριστική σκηνή από την ταινία «Γόμορρα» που βασίστηκε στο ομώνυμο βιβλίο του Ρομπέρτο Σαβιάνο, η ζωή του οποίου έχει επικριχτεί από την Κομόρα.

κειμένα της περιόδου 2004 - 2009. Παρ' όλη την πολυμορφία των κειμένων αυτών, υπάρχει ένας συνεκτικός κρίκος που τα συνδέει και προσδίδει στη συλλογή μια συγκεκριμένη οπτική. Ο Σαβιάνο, στην εισαγωγή του βιβλίου, υποδηλώνει την οπτική του όταν, απολογώντας τον τίτλο του, σημειώνει πως «θέλει να θυμίσει ότι από τη μια πλευρά υπάρχουν η ελευθερία και η ομορφιά που είναι απαραίτητες για όποιον γράφει και όποιον ζει και από την άλλη ότι υπάρχει το αντίθετό τους, η άρνησή τους: η κόλαση που υιοθετεί να υπερισχύει διαρκώς». Την ελευθερία και την ομορφιά για τον συγγραφέα τις ενσαρκώνουν οι άνθρωποι που υπερβαίνουν τις ατομικές δυσκολίες και τις κοινωνικές συνθήκες, πραγματώνουν τις επιθυμίες τους και προσφέρουν χαρά και πρόσιπη αξιοπρέπειας στον κόσμο. Τέτοιους ανθρώπους και τέτοιες συμπεριφορές βλέπει και αναγραφεί στα κείμενα τ ο Σαβιάνο. Ετσι γράφει για τον Λιονέλ Μέλι και τη μεγάλη προσπάθεια του να γίνει ο αξιωμαστας καλλιτέχνης του ποδοσφαίρου. Μνημονεύει τη μεγάλη τραγουδίστρια Μίριαμ Μακέιμα από τη Ν. Αφρική που αγωνίστηκε εναντίον του ρατσισμού και τραγούδησε και στην Ιταλία για τα θύματα της Μαφίας. Αναδεικνύει τον πόνο και τον αγώνα μιας μητέρας ενός δολοφονημένου από την Κομόρα να οδηγήσει στη Δικαιοσύνη τον φονιά του παιδιού της. Διηγείται τη σύντομη ζωή του Μισάε Πετρονιάνι που παρά το πρόβλημα των οστών του και τον νανισμό του έγινε

ένα μεγάλος ποιητής της τζαζ. Περιγράφει πώς τα παιδιά από μια κομόρα της νότιας Ιταλίας διοικούν τον δυναμισμό τους στα δημόσιες παλαίστρες και στην πυμαχία, κατατούν διακρίσεις και θρώνουν μέχρι τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Συναντά και σκιαγραφεί τον αστυνμικό που με κίνδυνο της ζωής του διεισδύσε στη Μαφία της Νέας Υόρκης, συνετέλεσε στη σύλληψη πολλών μελών της και έγινε και κινηματογραφικός ήρωας. Αποτλεί φόρο τιμής στη Ρωσίδα δημοσιογράφο Άννα Πολιτφσκαγια που το 2006 δολοφονήθηκε από το καθεστώς του Πούτιν επειδή διερευνούσε επίμονα την αλήθεια πολλών σκοτεινών υποθέσεων.

Ζοηράφει πραγματικότητα

Απέναντι όμως σ' αυτούς και άλλους πολλούς ανθρώπους υπάρχει η ζοηράφει πραγματικότητα του οργανωμένου και περικοσμιοποιημένου εγκλήματος και η διαπλοκή του σε πολλά επίπεδα με την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική εξουσία, τουλάχιστον στην Ιταλία. Ο Σαβιάνο με επιμονή αναφέρεται στο ζήτημα αυτό και αναδεικνύει το εύρος των εγκληματικών δραστηριοτήτων, ακολουθεί τις διαδρομές της κοκλήτης και του χρήματος, καταγγέλλει την απόθεση των χημικών αποβλήτων στη Ν. Ιταλία, εκθέτει τους τρόπους ελέγχου της οικονομίας, ονοματίζει δολοφόνους, διαλύει τους μύθους που περιβάλλουν τους μαφιόζους, αποκαλύπτει την ωμή και βίαιη πραγματικότητα, προσπαθεί να σπάσει τον φόβο και τη

σιωπή της κοινωνίας. Στην υπαρκτή αυτή επίσημη κόλαση ο συγγραφέας αντιτάσσει το θάρρος του, την εμνοχλία του στάθμευ εναντίον του εγκλήματος και τη δύναμη της γραφής του. Πιστεύει δε ότι ο είδος της γραφής του, η λογοτεχνική διερεύνηση και αφήγηση της αλήθειας είναι πολύ πιο δραστηική από την απλή δημοσιογραφική κάλυψη των γεγονότων. Η τέτοιου είδους λογοτεχνική γραφή μάλιστα είναι πιο επικίνδυνη για την εξουσία και το έγκλημα, γιατί εμπλέκει τον καθένα στην ιστορία που διαβάζει και την καθιστά δική του. Ισως έτσι να εξηγείται και η τεράστια αναγνωστική υποδοχή του βιβλίου του «Γόμορρα».

Ο Σαβιάνο με τα κείμενά του, παράλληλα με την ανάπτυξη της θεματικής τους, περιγράφει τη ζωή του ως «κρυμμένην», εκθέτει τους φόβους, τους προβληματισμούς και τα άγχη του για τη στάση απέναντι στον ανθρώπινο τόπου του, παραρμίζει στους αγαπημένους του συγγραφείς ή γράφει για κάποιους από αυτούς. «Η ομορφιά και η κόλαση», τελικά, συνιστά μια ακόμα σημαντική λογοτεχνική και πολιτική παρέμβαση και πέρα από τη δύναμη και την πικρή γοητεία των αφηγησέών της, εμπιρεύει στοιχεία της Βιογραφίας του Σαβιάνο και προβάλλει στον αναγνώστη το συγγραφικό του εργαστήρι και τους τρόπους παραγωγής της γραφής του. Η μεταφορά της Μαρίας Οικονομίδου υποστηρίζει αξιόποινα την αφηγηματική δύναμη των κειμένων του τόμου.

Ο Ν. Καββαδίας αποκαλύπτει στα γράμματά του

Η ζωή του μέσα από την αλληλογραφία του

«Αλληλογραφία Νίκου Καββαδία - Μ. Καραγάτση»
 Εισαγωγή-επιμέλεια-σκόλια: Μαίρη Μικέ
 εκδ. Άγρα

ΝΙΚΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ
«Γράμματα στην αδελφή του Τζένα και στην Έλγκα»
 εκδ. Άγρα

Της **ΤΙΤΙΚΑΣ ΔΗΜΗΤΡΟΓΙΑ**

Ο Νίκος Καββαδίας γεννήθηκε πριν από εκατό και κάτι χρόνια, το 1910, σε μια μικρή πόλη στο Χαρμίνι της Μαντζουρίας, που σφράγισε τη μνήμη του. «Θυμάμαι μια τέτοια μέρα και μια κιονισμένη παγόδα στη Μαντζουρία. Βαστούσε ένα κουτί καραμέλες που μύριζαν παράξενα. Φορούσε ένα κόκκινο φινόκιο κι ένα φόρεμα βυσσινί βελουδένιο. Δεν κάνω λάθος καθόλου. Κατόπι πήγαμε με το ελακθρο», γράφει στην αδελφή του Τζένα τον Δεκέμβρη του 1949. Ονείο χιόνι και το ποσί που αγαπά η αδελφή του. Στα τέσσερά του στο Αργοστόλι, στα έντεκά του στον Πειραιά, κι ο «ανελέπτος» πατέρας, όπως τον ονομάζει στη «Βάρδια», αυτός «ο λαθρομηχανίζει» του Λάο Τσαν, ο καρτοπαιχτής του Τεν Τσιν, ο μπακάλης του Παοαλιμνού στο στενάδι του, χαμένος στους πάγους της Ρωσίας κι έπειτα στην Ελλάδα απροσάρμοστος. Στα δεκαεννιά του, με τον πατέρα που πεθαμένο, μπαρκάει για την αγάπη του ταξιδιού και μόνο, επειδή του άρεσε η πλώρη και η ξενιοσιά όπως λέει και πάλι στη «Βάρδια». Αφήνει πίσω τους τιν αγαπημένα μπότερα και τα αδελφια του. Ειδικά με την Ζένα, έχει μια διαφορετική επικοινωνία. Στίχους σκαρώνει από τα δώδεκά του. Η θάλασσα ορίζει την ποίησή του που κυματίζει κι αυτή θεματολογικά, όπως παρατηρεί ο Δημήτρης Κολοκύρνης, παλινορμει σε ένα διαρκές, εν προδόω ποίημα, το οποίο ο πεζός λόγος της «Βάρδιας» υμνηματοποιεί. «Κατέρατος» η ποίησή του παύει να είναι η μορφή του ταξιδιού, λέει ο Ράντος/Σπέρκος/Καλιάρης/Κάλας, στον οποίο επανέρχεται η Μαίρη Μικέ στην εισαγωγή της για την αλληλογραφία του με τον Καραγάτσι. «Ιδανικός κι ανάξιος εραστής των μακρυμένων ταξιδιών και των γαλάζιων πόντων», λοιπόν ο Νίκος Καββαδίας, απέναντι στον αντιστικτικά, κατά τη Μικέ, αυτοπροσδιοριζόμενο ως «άνεργο» –και καθόλου ιδανικό κι ανάξιο– «εραστή της θάλασσας, των βαποριών, των μακρινών οριζόντων», τον Καραγάτσι.

Ο θάθος Μικρούτσικος, που με τη μουσική του χάρισε τον Καββαδία στο ευρύ κοινό, εξηγεί ωραία σε μια συνέντευξή του την «καββαδιομανία», ειδικά των νέων, που τριάντα πέντε χρόνια τώρα δεν λείει να τελεσιουργεί: «Η μελοποίηση μου άπο κλήθηκε [...] ότι ο Καββαδίας [...] ουσιαστικά καλεί τον συνειδητοποιημένο άνθρωπο και κυρίως τον νέο να ξεπεράσει τις καταγεγραμμένες δυνατότητες. Να κατακτήσει το αδύνατο. Εξηγήστε μου αλλιώς τι μπορεί να σημαίνει ο στίχος “χόρεψε πάνω στο φτερό του καρχαρία”. Αυτά καταλαβαίνει ο κόσμος, και περισσότερο οι νέοι, γι' αυτό και η «καββαδιομανία» δεν λείει να σταματήσει.» («Καθημερινή», 18/7/2010).

Εραστής του απόλυτου

Αυτός ο Καββαδίας, λοιπόν, ο καταραμένος ποιητής και εραστής του απόλυτου, το πρόσωπο, το έργο και η ποιητική του, φωτίζονται σήμερα λοζή μέσα από τις επιστολές του, προς την αδελφή και την ανιψιά του και προς τον φίλο του τον Καραγάτσι. Αγαπάει τον Καριωτάκη. Θυμίζει στην αδελφή του πώς διαβάζεε μαζί για πρώτη φορά την «Αισιόδοξία» το 1929: «καταπνίμαε την πικρή πρόστην κολή του Τριπολιτσάτου με το ποτήρι». Τον συστήνει ως ανυπέβλητο πρότυπο στην ανιψιά του: «ξεφύλλισε τον Καριωτάκη και θα βρεις την αλήθεια. Κανείς πριν απ' αυτόν και κατόπι δεν έχει την αίσθηση του περιττού, καθώς εκείνος ο κατσοφιασμένος Πελοποννήσιος». Ο Χριστιανόπουλος τον συγκρίνει με τον Καβάρη. Ο ίδιος διαλέγει ως alter ego του έναν χάρτινο ήρωα του Καραγάτσι, τον Καραμάνο, όπως μας λέει η Μαίρη Μικέ, η οποία διαβάζει τη μεταξύ τους αλληλογραφία ως «εδυστοκαστόν» με το έργο των δύο δημιουργών». Ο Καραμάνος θγανείει από τις σελίδες του «Πούγκερμαν» και με τη «θαύλασινή φυγή» του, την αγάπη του για την καθαρότητα και το άπειρο, με τη ροπή του στην τρέλα, γίνεται είδαλο του Καββαδία. Ο Κόλλας γίνεται διήγημα, όπως πολύ φοβάται: «Αυτά όλα μεταξύ μας... γιατί αν το μάθει ο φίλος μου ο Καραγάτσος θα με κάνει διήγημα» (επιστ. 22 στην αδελφή του). Ο Πούγκερμαν κλείνει

τον βίο του με ένα στίχο του Καββαδία, μια ερώτηση που στέκεται ζωτανάη και άλυτη μπροστά του: «Ο μπουσούλας είναι που στρέφει ή το καρβίτι». Τα κείμενα του Καραγάτσι είναι καρδιά που βουλιάζανε στη θάλασσα των Σαργασσών όπου αρμηνίζει ο Καββαδίας και τα ποιήματά του, αλλά για κάρη του φίλου του ζωντανεύει τον Πούγκερμαν και του αλλάζει θάνατο.

«Εκείε μπέσο κινέζικη»

Διαφορετικές οι εποχές των επιστολών, διαφορετικές οι θέσεις των αλληλογράφων, σε όλα τα επίπεδα. Αισθήματα ανάμεικτα και φευγάλα και άλλα αμετακίνητα στον χρόνο. «Ο φίλος μου Καραγάτσος έμαθα πως διαδίδει ότι είμαι φούρναρης κάπου σίγουρα. Δεν θα του απαντήσω. Εκεί όλο το δικαίωμα να κάνει πνευμα αιτώνοντας τις αριέδες του στην πολυθρόνα. Μα όταν με το καλό γυρίσουμε θα 'ναι άλλη η θέση του και άλλη η δική μας. Και θα τα ποιέμε.», λέει ο Κόλλας, στρατιώτης αν, το 1941 στην αδελφή του. Ο φίλος του, πάντως, φροντίζει να λάβει ο κομμουνιστής Καββαδίας το διπλόμμα του ασφαλιστικό κι αυτός τον ευχαριστεί από καρδιάς. Κι ο Καββαδίας στα Δεκεμβριανά φροντίζει «εσ ανταπόδοσι»: να μην εκποστείει ο δεξιός Καραγάτσος από τον ΕΛΑΣ. Αμφισβητεί σκέυσει σε μετέωρες εποχές και ο επιστολικός λόγος, λόγος ενδιάμεσος

Ο Νίκος Καββαδίας σε ένα από τα ταξίδια του.

κατά τον Flahault, δηλώνει τη θέση των προσώπων στη μεταξύ τους επικοινωνία.

Ασύμμετρα επιστολική δραστηριότητα που καταλήγει μονοφωνική από τη μια, διάλογος ποιητικής, παιχνίδια και τερτίπια λογοτεχνικά, ειδικά από την πλευρά του Καραγάτσι, θαυμασμός του Κόλλα για τον συνομιλικό σχεδόν φίλο και απήγωση του χεριού για επικοινωνία. Απορρίπτει τη αγάπη από την άλλη, δόσιμο χωρίς τον φόβο της προσδοκίας, «έκείε μπέσο κινέζικη» γράφει στη Ζένα, «κι εγώ μπαμπέσιος δεν είμαι», στην αδελφή του που μαζί πιστέψανε πως ο έρωτας είναι αμαρτία.

Στα γράμματα, η πρώτη ύλη της ποίησης, που δεν είναι «μια μόστρα λαών ανατολικών ή κερών και πόλεων» λέει ο Καββαδίας, αλλά κάτι άλλο κι αναρωτιέται: «τι». Για να παραδεδειχί αμέωσος πως οι ιδίος δεν μπορεί αλλιώς και παραπάνω: «Because my dear Elga I cannot». Η ποίηση καθαυτή ανάμεσα στα τρέχοντα νέα, χαρισμένη στην ανιψιά. Το σίσημα, κυρίως, η ιδιουσγγραφία και το κομμοείδαλο μέσα τις εικόνες, τα χρώματα και τις μυρωδιές που σφραγίζουν όλο του το έργο, όπως σχολιάζει η Μικέ. Αυτά είναι τα γράμματα του Κόλλα. Οι στίχες και πόησης ηναικας, μακρά από τις άλλες, τις αγαπημένες, ο ήλιγος του κορμιού τους που αντέχεται μόνο στους πίνακες, οι μουσικές που τον συντροφεούν μαζί με τον ρόხო της ρεατίας, το σκυλόφαρο κι ο βυθός ος μόνος αποδεκτός θάνατος, μακριά από τη στεριά και την όσφραη: «Τρέμει τον ιδέα του νοσοκομείου. Τουλάχιστον να περιμενε κάποιον σκυλόφαρο». Κι όμως, σε νοσοκομείο θα καταλείει το 1975. Πιο σπημένος ο Καραγάτσος, πιο προσπιλωμένος στη γραφή καθαυτή. Αυτονοήτως απούσεις οι απαντήσεις της Ζένας και της Έλγκας. Κι η ανάγνωση της Μικέ ένας μίθος που συνδέει τελικά και τους δύο τόμους, καθώς η εμπειρία της, εξίσου θερμή όσο και στερη έρωτικά, ανοίγει κρόμιος στον αναγνώστη, που συσχετίζει, ενώνει κομμάτια και φρούηματα, μεταποτίζει, ονοσυνθέτει, μέσα από λέξεις αληθινές και ως εκ τούτου δυνατές παρ' όλη τη φθορά τους – «Όλες αυτές τις λέξεις που αραδιάζει, τις χρησιμοποιούν και στη φιλόλογία. Αυτήμαη μα δε βρίσκει καινούργιες», λέει ο Κόλλας στον Μίτια –τον άνθρωπο και το έργο του.

Η «ανθρωπογεωγραφία» των κρίσιμων περιοχών και ειδικά της Σμύρνης φαίνεται να κρύβει χρήσιμα «κλειδιά» για την ανάγνωση μοιραίων στρατηγικών επιλογών.

ως «δίφια να μάθουμε κάθε λεπτομέρεια αυτού του κόσμου» – μιν «εξάρτηση» που άριστα γνωρίζουν οι νοσταλγοί...) και προτείνει συγκεκριμένη χρήση/προσανατολισμό της γνώσης αυτής στο όχημα: «μετατρέποντας τη μνήμη-εκδίκηση σε μνήμη-κατανοση». Για τον μη ειδικό αναγνώστη, ιδίως δε για όσους καταγόμαστε από τους πρόσφυγες του 1922 (και θα πρέπει, βέβαια, εμείς οι Έλληνες και οι Ευλνίδες πρόσφυγες καταγωγής να είμαστε πολύ προσεκτικοί απέναντι σε «αλτρονομικούς τίτλους» της προσφυγικής ιδιότητας τύπου «τρίτη» ή και «τέταρτη» (!) «γενιά», καθώς ε πρόκειται για σκληρότατη καθημερινή συνθήκη επιβίωσης, εξακολουθεί δε να αφορά εκατομμύρια συνανθρώπους μας σε όλο τον πλανήτη που και στη χώρα μας αναγκάζονται να ζήσουν καταπύγιο...) το βιβλίο αυτό προσφέρει κριτικά την τουρκική ιστοριογραφία του κεμализμού (Ayse Ozil), διατυπώνεται στην εισαγωγή: «γιατί τόσο βίαια»; Γιατί ο εθνικός μετασχηματισμός, που «αναπόφευκτα» θα έλβανε χώρα στη νοτιοανατολική όπιας και στη δυτική Ευρώπη έπρεπε να γίνει «μέσα από ένα στροβίλο πολέμων, σφραγών κι βίας»; Ίδι-

αίτηρη εντύπωση προκαλεί το δεύτερο κεφάλαιο, που καταλαμβάνει η εκτενής μελέτη του Δ. Σταματόπουλου με τίτλο «Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Η Ανθρωπογεωγραφία της Καταστροφής». Μέσα σε 44 σελίδες ο συγγραφέας αντιμτωπίζει έναν απίθανο όγκο ετερογενών πληροφοριών, δημογραφικών, οικονομικών, πολιτισμικών, στρατιωτικών, γεωγραφικών, τις οποίες επιχειρεί προσεκτικά να συνθέσει ώστε να απαντήσει διαφοροποιήματα στο «γιατί» της Καταστροφής, επιμνημονεύει, όπως λέει ο ίδιος στα «μικρασιολογικά δεδομένα», και ειδικά στις «δημογραφικές-κοινωνικο-οικονομικές τάσεις επί μακρά διάρκειας». Η «ανθρωπογεωγραφία» των κρίσιμων περιοχών και ειδικά της περιοχής της Σμύρνης τιν εποχή για την οποία συζητάμε φαίνεται, κατά τον Σταματόπουλο, να κρύβει χρήσιμα κλειδιά για την ανάγνωση μοιραίων στρατηγικών επιλογών που κλιθικαν άλλοτε να απαντήσουν σε δραματικά επιτόπου διλήμματα.

Γοπητευτικό σαν παράρτημα μισοστορημάτων μαγικού ρεαλισμού (που τόσο γόνιμα καρποποιεί σήμερα στο μακεδονικό τοπίο...) είναι η «πτηρίζουνη και σε επίτοπια έρευνα» μελέτη της Α. Τσιλιλάκη για τους μορσομαμένους πρόσφυγες που προέφχονταν από απομονωμένες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας και είχαν ασπαστεί τη διδασκαλία των Μπικασαδών σε συνδυασμό με κριστανικά κατάλοιπα. Η μεταφορά του ανθρώπων αυτόν από τη Μακεδονία στην Τουρκία, από τη θρησκεία του τέκε στη θρησκεία του τζαμίζου είναι άλλη μια, απρόσμενη, Ψηφίδα του προσφυγικού μοσικού.